

Хоризонти будућности:
антрополошки и други научни
приступи

Уредници
Бојана Богдановић
Кристијан Обшуст

Нови Сад – Београд, 2023.

Horizons of the future:
anthropological and other scientific
approaches

Editors
Bojana Bogdanović
Kristijan Obšust

Novi Sad – Belgrade, 2023

Издавачи:

Архив Војводине
Етнографски институт САНУ

Главни и одговорни уредници:

др Небојша Кузмановић
проф. др Драгана Радојичић

Уредници:

др Бојана Богдановић
Кристијан Обшуст, Мср

Уредник Монографских издања Етнографског института САНУ:

др Лада Стевановић

Уређивачки одбор Монографских издања Етнографског института САНУ:

проф. др Драгана Радојичић; др Јадранка Ђорђевић Црнобрња; др Младена Прелић;
др Милош Рашић; др Милеса Стефановић-Бановић; др Биљана Анђелковић; др
Магдалена Штандара; проф. др Душко Петровић; проф. др Ана Сара Луначек
Брумен; др Луције Ухликова; др Хелена Тот; проф. др Лидија Радуловић

Рецензенти:

Проф. др Бојан Жикић
Др Луције Ухликова
Др Срђан Радовић

Лектура:

Весна Смиљанић Рангелов

Превод на енглески:

Емина Јеремић Мићовић
Аутори

ИСБН: 978-86-7587-120-0

The Publishers:

Archives of Vojvodina

Institute of Ethnography of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Editors in chief:

Dr. Nebojša Kuzmanović

Prof. Dr. Dragana Radojčić

Editors:

Dr. Bojana Bogdanović

Kristijan Obšust, Msc

The Institute of Ethnography SASA Monographic Publications Editor:

Dr. Lada Stevanović

The Institute of Ethnography SASA Monographic Publications Editorial team:

Prof. Dr. Dragana Radojčić, Dr. Jadranka Đorđević Crnobrnja; Dr. Mladena Prelić;

Dr. Miloš Rašić; Dr. Milesa Stefanović-Banović; Dr. Biljana Anđelković; Dr. Magdalena

Sztandara; Prof. Dr. Duško Petrović; Prof. Dr. Ana Sarah Lunaček Brumen; Dr. Lucie

Uhliková; Dr. Heléna Tóth; Prof. Dr. Lidija Radulović

Reviewers:

Prof. Dr. Bojan Žikić

Dr. Lucija Uhlikova

Dr. Srđan Radović

Proofreading:

Vesna Smiljanić Rangelov

Translation into English:

Emina Jeremić Mićović

Authors

ISBN: 978-86-7587-120-0

ХОРИЗОНТИ БУДУЋНОСТИ:
АНТРОПОЛОШКИ И ДРУГИ НАУЧНИ ПРИСТУПИ
Зборник радова

HORIZONS OF THE FUTURE:
ANTHROPOLOGICAL AND OTHER SCIENTIFIC
APPROACHES
Collection of papers

Нови Сад - Београд, 2023.

Садржај / Content

Реч уредника	11
Editors' Introduction	14

ПРОЛЕГОМЕНА / PROLEGOMENON

Бојана Богдановић

Кратак осврт на концепт будућности у антропологији	19
--	----

АНТРОПОЛОГИЈА (У) БУДУЋНОСТИ / ANTHROPOLOGY OF/IN THE FUTURE

Dan Podjed

Anthropology at a Crossroads	31
------------------------------------	----

Sanja Potkonjak

(Ra)stvaranje будућности: antropološki programi u kriznim vremenima	51
--	----

АНТРОПОЛОГИЈА И ДИГИТАЛНИ СВЕТ / ANTHROPOLOGY AND THE DIGITAL WORLD

Rea Kakampoura & Aphrodite-Lidia Nounanaki

Studying memes on social media: the case of memes for the pandemic of COVID-19 on Greek social media	71
---	----

Ana Banić Grubišić

#ustanakzaopstanak – putevima hešteg etnografije u potrazi za digitalnim manifestacijama ekološkog aktivizma u Srbiji	99
--	----

Sonja Žakula

It's like an episode of Black Mirror: how the Internet became a capitalist hellscape	121
---	-----

**АНТРОПОЛОГИЈА И НОВЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ /
ANTHROPOLOGY AND NEW TECHNOLOGIES**

Teodora Todorić Milićević

Odgovor humanističkih nauka na nove tehnologije:
da li će mašinsko učenje promeniti časove jezika i književnosti? ... 141

Sonja Radivojević

O ljudsko-tehnološkim odnosima iz antropološke perspektive –
promišljanja na preseku prošlosti i budućnosti 159

**АНТРОПОЛОГИЈА ЖИВОТНОГ ОКРУЖЕЊА /
ANTHROPOLOGY OF THE ENVIRONMENT**

Гордана Благојевић

Вода као огледало екоантрополошких односа:
случај општине Бабушница. 185

Jelena Ćuković

Životna sredina u eko-aktivističkim narativima 203

**АНТРОПОЛОГИЈА ИЗМЕЂУ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ /
ANTHROPOLOGY BETWEEN THEORY AND APPLICATION**

Lidija Vujačić

Homo consumens i Homo mediatas – kritički osvrt 223

Suzana Ignjatović

Nove reproduktivne prakse iz antropološke perspektive:
od „veštačkog života“ do kosmopolitske biosocijalnosti 237

Нина Аксић

Будућност народне традиције – поглед из перспективе
дечје антропологије 257

Индекс аутора 281

Index of Authors 283

Бојана Богдановић

Етнографски институт САНУ, Београд

bojana.bogdanovic@ei.sanu.ac.rs

Кратак осврт на концепт будућности у антропологији*

Текст пружа кратак увид у начине на које се будућности као аналитичком појму и културноантрополошком предмету истраживања приступа(ло) у оквиру антропологије. Реферирајући на неке од најзначајнијих страних и домаћих аутора/публикација у области антропологије времена, рад указује на ширину проблемског ткива захваћеног антрополошком концептуализацијом времена/темпоралности.

Кључне речи: будућност, антропологија, време, темпоралност

A Brief Review of the concept of the future in anthropology

The text provides a brief insight into the ways in which the future is approached as an analytical concept and a subject of cultural anthropological research within anthropology. Referring to some of the most significant foreign and domestic authors/publications in the field of anthropology of time, the paper points to the breadth of the problem affected by the anthropological conceptualization of time/temporality.

Keywords: future, anthropology, time, temporality

У процесу одређења шта смо, ко смо и како живимо свакодневницу, оријентисаност ка будућности игра јако важну улогу, и новији правци у антропологији управо настоје да ставе акценат на тај сегмент.

(Golubović 2019)

---

* Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години, број: 451-03-47/2023-01/200173, од 3. 2. 2023.

Антрополози су дуго времена занемаривали *будућност* као предмет проучавања (Pels 2015, 779). Или, како наводи Џон Бјалецки (Jon Bialecki), „антропологија има проблема са будућношћу” (Bialecki 2021). Један од могућих разлога је тај што су антрополози, као и већина других друштвених научника, „зависни од примитивних временских класификација модерности и посебно њене склоности ка епохалном мишљењу” (Pels 2015, 779).¹ Другим речима, устаљени/наслеђени *линеарни концепт времена*² резултирао је тиме да је будућност – у контексту антрополошких истраживања – у дугом периоду била завршна (а не полазна) тачка на хронолошкој оси. Стога је проучавање времена у претходним епохама било са акцентом на садашњи и прошли тренутак (Golubović 2019). Како би се овај недостатак рефлексивности превазишао, новији правци у антропологији настоје да будућност (почну да) посматрају као полазну тачку временског континуума. Савремени антрополози све чешће указују на то да *оријентисаност ка будућности* игра врло важну улогу у процесу одређења шта смо, ко смо и како живимо свакодневницу (в. Golubović 2019), док економски, технолошки, социјални, еколошки, здравствени и сви други изазови са којима се у актуелном тренутку суочава човечанство, чине да будућност – више него икада пре – буде тема од интереса за истраживаче у научним областима које припадају пољу друштвено-хуманистичких академских дисциплина.

Међутим, и поред тога што истраживања будућности нису била део *mainstream* антрополошких научних традиција, погрешно би било рећи да је антропологија будућности рецентно усмерење (в. Gulin Zrnić & Poljak Istenič 2022, 139). Наиме, прошло је већ више од пола века од када је Америчко антрополошко друштво организовало *Први симпозијум културне футуристике* (1970). Окупљање антрополога овом приликом – са циљем да се иницира развој културне футуристике – почетак је систематичнијег бављења будућношћу у домени наше дисциплине (в. Maruyama 1978, XXII).³ Од тада па до данас,

¹ Антропологија разликује неколико приступа појму времена. То су, примера ради, категорија цикличног времена и понављајућих догађаја, линеарни концепт времена (прошлост–садашњост–будућност), дихотомни западни и незападни временски модел и др. (в. Strzelecka 2013; Mughal 2023). Све временске димензије су интерсубјективне и спекулативне (Strzelecka 2013, 262).

² Према *линеарном концепту времена* прошлост је повезана са прошлим догађајима, садашњост са тренутним перцепцијама, а будућност са надама и страховима (Nowicki према Strzelecka 2013, 261–262).

³ Како не би дошло до забуне, те погрешног схватања да промишљања и рас-

промишљања о будућности као културноантрополошком предмету истраживања и аналитичком појму резултирала су извесним бројем радова које антрополошкиње Валентина Гулин Зрнић и Саша Пољак Истенич разврставају у следеће домене: 1) студије у области „културне футуристике” и антиципаторне антропологије; 2) радови који у ужем фокусу имају проблематизовање времена и темпоралности, те 3) рецентнији текстови у којима се истакнутије профилира антропологија будућности (Gulin Zrnić & Poljak Istenić 2022, 139).

Једна од значајних публикација у области „културне футуристике” и антиципаторне антропологије јесте Зборник радова „Cultures of the Future” који су уредили Магорох Марујама (Magoroh Maruyama) и Артур Харкинс (Arthur Harkins). У овом издању из 1978. године своја размишљања о неопходности промишљања „концепта будућег”, те истраживања будућности у антропологији изнели су Маргарет Мид (Margaret Mead), Роџер В. Вескот (Roger W. Wescott), Дороти Кеј (Dorothy L. Keur) и многи други аутори (Maruyama & Harkins 1978). У уводним чланцима Зборника назире се контекст у којем се јавља потреба за истраживањем будућности (и) у антропологији: западне земље суочавају се с убрзаном и неизвесном трансформацијом властитога света, заређале су се кризе од којих све уочљивија постаје она еколошка, мењају се обрасци производње и економије, изразите су социјалне реперкусије и реакције, у живот пробијају нова технолошка достигнућа (Gulin Zrnić & Poljak Istenić 2022, 139–140). Наслови одељака (у којима је разврстано скоро тридесет радова) – 1) Будућност као нова димензија антропологије, 2) Антрополошки увиди за социјалну политику: западни поглед, 3) Антрополошки увиди за социјалну политику: погледи Трећег света, 4) Концептуализација будућности у различитим културама, 5) Антрополошке перспективе друштвених кретања и културних трендова, 6) Перцепција, акција, истраживачка парадигма и дизајн политике, 7) Образовање за будућност и 8) Будуће културне алтернативе: имагинативна употреба антропологије – говоре о томе да се промишљању „алтернативних слика будућности” из антрополошке перспективе приступило изузетно систематично/холистички. Ондашња промишљања о доприносу

права о будућности у антропологији нису постојала и раније, довољно је поменути, примера ради, податак да је у часопису *Nature* 1943. године објављен чланак под називом „The Future of Anthropology” у коме се извештава о обележавању стогодишњице рада Краљевског антрополошког института (УК), те симпозијуму о будућности антропологије којим је председавао проф. Џон Хенри Хатон (John Henry Hutton). Том приликом наглашено је да је у оквиру наше дисциплине „дошло време за припремање планова за будућност”.

антропологије науци будућности (Mead 1978, 3–6), о антропологији будућности као субдисциплини студија будућности (Wescott 1978, 509–528), о могућности развоја антропологије у дисциплину која ће допринети суштинском разумевању људске врсте (Jacobs 1978, 435–454) и др., и данас представљају релевантна сагледавања на која се, у својим преиспитивањима, могу ослонити савремени аутори.

Најчешће полазећи од преиспитивања неодиркемовског „друштвеног времена”⁴ које је истовремено и спонтано и ноторно, те „неухватљиво” у етнографском истраживању (Haanstad 2009, 72), аутори који се примарно баве антрополошком концептуализацијом *времена/темполарности* на различите начине промишљају/реимагинирају будућност/будуће (Serwonka & Malkki 2007; Greenhouse 1996; Hoskins 1993). Једна од запаженијих/цитиранијих студија о културној антропологији времена јесте „The Cultural Anthropology of Time. A Critical Essay”, антрополошкиње Ненси Ман (Nancy Munn) (Munn 1992). У уводу овог критичког осврта на начин на који се у оквирима светске антропологије третира концепт времена/темпоралности ауторка наводи:

Писање осврта на културну антропологију времена је нешто попут читања Борхесове бесконачне „Књиге песка”: док отварате ову књигу, странице расту из ње – нема ни почетка ни краја. Борхесова књига би се могла узети као простор времена: страница која је једном виђена никада се више не види, а узнемирени поседници књиге покушавају да избегну њену „монструозну” самопроизводњу тако што је кришом продају или губе (Munn 1992, 93).

Бавећи се односом различитих темпоралних перспектива, њиховом умреженошћу, а не одвојеношћу, Ненси Ман уводи појам „темпорализације” у смислу погледа на „време као симболички процес који је континуирано продуциран у свакодневним праксама” (Gulin Zrnić & Poljak Istenič 2022, 142). У целокупној расправи о антропологији времена, утврђује да је будућност занемарена као темпорални проблем на рачун прошлости, заправо, да је избачена из тријадног односа с прошлошћу и садашњошћу у којему једино добија смисао (ibid).

---

⁴ Како наводи Емил Диркем (Émile Durkheim), време је међу најважнијим мисаоним категоријама и друштвеног је порекла баш као простор, узрок и број. Он тврди да је категорија времена колективна репрезентација, са системом симбола који имају заједничко значење за одређену друштвену групу. На пример, време је дефинисано календаром, који су људи креирали како би водили евиденцију о друштвеним окупљањима и ритуалима (Durkheim према Mughal 2023).

Од рецентнијих радова који се баве „оријентацијама будућности” (в. Salazar et al. 2017; Appadurai 2013; Mattingly 2019; Zeitlyn 2015; Pink, Akama & Ferguson 2017) издваја се CambridgePress издање из 2019. године „The Anthropology of the Future” које потписују антрополози Ребека Брајант (Rebecca Bryant) и Данијел М. Најт (Daniel M. Knight) (Bryant & Knight 2019). У њему се аутори удаљавају од концепта линеарног времена (прошлост–садашњост–будућност), тврдећи да концепт садашњости потиче из будућности, те да без концепта будућности садашњост као таква престаје да постоји. Будућност антрополошки промишљају кроз шест „оријентација” или временских путања (*temporal trajectories*) – антиципација, очекивање, спекулације, потенцијалност, нада и судбина. Шест концепата – које аутори сматрају посебно битним за сагледавање првенствено колективних али и индивидуалних будућности – представљају различите темпоралитете у смислу доживљаја „удаљености” између садашњости и будућности те у смислу „густоће” садашњости која је „пробуђена” за будућност (Gulin Zrnić & Poljak Istenić 2022, 148). Своје мишљење да се садашњост живи према „нацрту будућности”, односно да је будућност „централна димензија наше темпоралности”, аутори илуструју бројним актуелним примерима попут Брегзита у Великој Британији, открићима природног гаса у источном Медитерану, сукобима на подељеном острву Кипар и сл.

≈

У контексту домаће (српске) антропологије, низ новијих истраживања развио се на раскрсници где се проучавања времена/темпоралности сусрећу са испитивањима религије, политике, свакодневице и сл. (в. Vučinić Nešković 2023). До сада је проучавана друштвена конструкција темпоралности кроз истраживање пророчких митова у Србији и другим деловима света (в. Stajić 2014; 2020), разматрано је управљање временом и његовим вредновањем код старијих припадника друштва (в. Milosavljević 2011), уведен је појам интертемпоралности и хетерархије у историју антрополошке методологије како би се „разбила веза” између предмета, теорије, методе, парадигми, институција и историјских периода (в. Milenković 2010) итд. Године 2015, на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, одбрањена је и докторска дисертација под називом „Пророчанства и прекогниција

– од културне конструкције времена до политичке употребе” (Stajić 2015). У њој се концепт будућности посматра као комплексан феномен који конституише темеље савременог света и људског (политичког) деловања. У дисертацији су анализирани три студије случаја које се односе на политичку утилизацију пророчанстава у Јужној Африци, Индонезији и Србији. Основна хипотеза истраживања била је да пророчанства немају функцију предвиђања будућности, већ да је њихова примарна улога да легитимишу садашњост и реинтерпретирају прошлост. Вредан је помена и научни скуп „Антропологија (у) будућности” који је у организацији Етнографског института САНУ и Археолошког института у Београду реализован у септембру 2022. године. Овај научни скуп – у коме су учешће узели научни радници професионално ангажовани у научним и универзитетским установама у Србији, Словенији, Грчкој, Хрватској, Великој Британији, Немачкој и Црној Гори – ставио је, с једне стране, увид у теоријске и методолошке иновације у нашој дисциплини које су неопходне за „хватање укоштац” са савременим светом, док је с друге стране пружио увид у нове терене и нове теме које се појављују у дигиталној ери (в. Bogdanović 2022). Рад научног скупа одвијао се у пет сесија – „Антропоцен и криза: антрополошки одговори”; „Антропос (у) будућности”; „Антропологија и дигитални свет”; „Антропологија између теорије и примене” и „Антропологија у будућности: пракса данас!”. Неки од проблема којима се на овај начин тематски конципирана научна конференција бавила јесу: нове информационе технологије, друштво надзора, наука у антропоцену, антропологија и еколошка питања, питање миграција у светлу нових технологија, антропологија и друштвени медији и сл. Такође, Зборник радова који је пред читаоцима показује да су научни радници у земљи и окружењу и те како свесни неопходности давања одговора на нека од кључних питања – има ли антропологија будућност; зашто је антропологија важна за будућност; да ли (и на који начин) антропологија може променити будућност; који су потенцијални правци развоја антропологије у истраживању „хоризонта будућности/будућег” и сл.

≈

Представљени теоријски оквири не само да су преоријентисали антропологију са истраживања прошлости и садашњости на истраживање будућности, већ су подстакли и методолошка разматрања како уопште захватити будућност у истраживањима и како подстаћи делотворност појединаца за размишљање и активно стварање будућности (Gulin Zrnić & Poljak Istenič 2022, 139). У наведеном смислу, чини се да кључни појам у истраживањима хоризонта будућности у антропологији постаје *временска гинкост (temporal malleability)* (Munn 1992, 116). У новије време, антрополошке анализе будућности обухватале су много различитости у теоријским и концептуалним оквирима. Истражујући ефекте које (замишљена) слика будућности има на садашњост, на индивидуалне/групне идентитете, на управљање домаћим/националним/глобалним ресурсима, на међукултуралне односе, те на саму будућност, стране и домаће студије у области антропологије времена оцртавају смернице којима се могу руководити будућа етнографска истраживања, назначују нове етнографске теме у истраживању времена/темпоралности, те показују да истраживачи из хуманистичких дисциплина могу (морају?) бити активно укључени у решавање надоласећих друштвених проблема. Иако своја размишљања о будућности антрополози подводе под различите термине (антропологија будућности, футурологија, спекулативна антропологија и сл.) (в. Strzelecka 2013, 265), у основи свих њих уткана је иста идеја – антрополошка перспектива, теорије, методе и алати су корисни за предвиђање друштвене и културне будућности, док антрополози у перспективи имају много тога да понуде у областима као што су демографија, култура, образовање, технолошко предвиђање, урбано планирање и сл.

Извори

”The Future of Anthropology”, *Nature*, november 20, 1943, Vol. 152, p. 587.

Литература

- Appadurai, Arjun. 2013. *The Future as Cultural Fact. Essays on the Global Condition*. London, New York: Verso.
- Bialecki, Jon. 2021. ”Can Anthropology Look to the Future?” *Public Books*. <https://www.publicbooks.org/can-anthropology-look-to-the-future/> (pristupljeno 24. jula 2023).
- Bogdanović, Bojana (ur.). 2022. *Antropologija (u) budućnosti*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Bryant, Rebecca & Daniel Knight. 2019. *The Anthropology of the Future*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cerwonka, Allaine & Liisa H. Malkki. 2007. *Improvising Theory: Process and Temporality in Ethnographic Fieldwork*. Chicago: University of Chicago Press.
- Golubović, Milena. 2019. „Savremeni momenti u antropologiji budućnosti”. *Kulturni centar Novog Sada*. <https://www.kcns.org.rs/ago-ra/savremeni-momenti-u-antropologiji-buducnosti/> (pristupljeno 24. jula 2023).
- Greenhouse, Carol J. 1996. *A Moment's Notice: Time Politics across Cultures*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gulin Zrnić, V. & Poljak Istenič, S. 2022. „Etnologija i kulturna antropologija budućnosti: koncepti za istraživanje nečega što (još) ne postoji.” *Narodna umjetnost* 59 (1), 137–162.
- Haanstad, Eric. (2009). ”Violence and Temporal Subjectivity”. *Anthropology and Humanism* 34: 71–82.
- Hoskins, Janet. 1993. *The Play of Time*. Berkeley: University of California Press.
- Jacobs, Sue-Ellen. 1978. ”Toward Polyocular Anthropology”. In *Cultures of the Future*, (eds.) Magoroh Maruyama & Arthur M. Harkins, 435–454. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Maruyama, Magoroh. 1978. ”Introduction”. In *Cultures of the Future*, (eds.) Magoroh Maruyama & Arthur M. Harkins, XVII–XXII. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.

- Maruyama, Magoroh & Arthur M. Harkins (eds.). 1978. *Cultures of the Future*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Mattingly, Cheryl. 2019. "Waiting. Anticipation and Episodic Time". *The Cambridge Journal of Anthropology* 37 (1): 17–31.
- Mead, Margaret. 1978. "The Contribution of Anthropology to the Science of the Future". In: *Cultures of the Future*, (eds.) Magoroh Maruyama & Arthur M. Harkins, 3–6. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Milenković, Miloš. 2010. *Istorija postmoderne antropologije. Intertemporalna heterarhija*. Beograd: SGC, DEA.
- Milosavljević, Ljubica. 2011. „Upravljanje vremenom i njegovo vrednovanje kod starijih pripadnika društva.” *Antropologija* 11 (1): 143–159.
- Mughal, Muhammad. 2023. "The western and non-western dichotomization of time in anthropology". *International Journal of Anthropology and Ethnology* 7. <https://ijae.springeropen.com/articles/10.1186/s41257-023-00086-z> (pristupljeno 4. avgusta 2023).
- Munn, Nancy. 1992. "The Cultural Anthropology of Time. A Critical Essay". *Annual Review of Anthropology* 21: 93–123.
- Pels, Peter. 2015. "Seven Steps toward an Anthropology of the Future". *Current Anthropology* 56 (6): 779–796.
- Pink, Sarah, Yoko Akama & Annie Ferguson. 2017. "Researching Future as an Alterity of the Present". In *Anthropologies and Futures. Researching Emerging and Uncertain Worlds*, (eds.) Juan Francisco Salazar, Sarah Pink, Andrew Irving & Johannes Sjöberg, 133–150. London: Bloomsbury Academic.
- Salazar, Juan Francisco, Sarah Pink, Andrew Irving & Johannes Sjöberg (eds.). 2017. *Anthropologies and Futures: Researching Emerging and Uncertain Words*. London: Bloomsbury Academic.
- Stajić, Mladen. 2014. „Uloga političkog proročanstva burskog 'Nostradamusa' u formiranju ideologije konzervativne desnice u Južnoj Africi.” *Etnoantropološki problemi* 9 (4): 977–1006.
- Stajić, Mladen. 2015. „Proročanstva i prekognicija – od kulturne konstrukcije vremena do političke upotrebe.” Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Stajić, Mladen. 2020. „Politička upotreba proročanstva u Indoneziji.” *Etnoantropološki problemi* 15 (1): 269–311.
- Strzelecka, Celina. 2013. "Anticipatory anthropology – anthropological future study". *Prace Etnograficzne* 41 (4): 261–269.

- Vučinić Nešković, Vesna. 2023. "Emerging subdisciplines in ethnology and anthropology of Serbia: research trends at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade". *Int J Anthropol Ethnol* 7 (1): <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10060930/> (pristupljeno 1. avgusta 2023).
- Wescott, Roger. 1978. "The anthropology of the future as an academic discipline". In *Cultures of the Future*, (eds.) Magoroh Maruyama & Arthur M. Harkins, 509–528. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Zeitlyn, David. 2015. "Looking Forward, Looking Backward". *History and Anthropology* 26 (4): 381–407.